

Aktuální výzvy zkoumání partnerského násilí

Jiří Buriánek

Filozofická fakulta, Univerzita Karlova

Vzhledem k tomu, že obsah čísla tvoří dva články podporované projektem „Partnerské násilí: diferenciací jeho podmínek, měření a hodnocení“, který je financovaný Grantovou agenturou České republiky (18-23940S), nabízíme touto formou jejich začlenění do poněkud širšího kontextu. Nejde přitom o pouhé připomenutí východisek projektu a dosavadních kroků, ale o jistou propagaci výstupů, na něž se může čtenář pomalu začít těšit. Věříme také, že prezentace obsahu získávaných dat napomůže zapojení dalších zájemců o jejich využití.

Východiska projektu

Fenomén intimního partnerského násilí (dále IPV) se v západních zemích zkoumá již od konce sedmdesátých let (např. Dobash & Dobash 1979; Walker 1979; Straus, Gelles & Steinmetz 1980), kdy byl zaveden do veřejného diskurzu ženskými emancipačními hnutími. Třebaže se častěji šetřilo násilím mužů vůči ženám, postupně narůstal počet výzkumů, které naznačovaly, že ani opačné případy nejsou zdaleka výjimečné a některé studie dokonce zjistily větší rozsah násilí páchaného ženami (viz metaanalýza Archer 2000, 2002; Kimmel 2002). Debata o genderové symetrii/asymetrii IPV je proto v kriminologii stále poměrně aktuální. Přitom je zřejmé, že výzkum by se měl soustředit nejen na jednoduché míry prevalence a hlavní formy IPV, ale měl by zohledňovat závažnost, důsledky a motivy násilí, situační aspekty a dynamiku páru (např. Dobash & Dobash, 2004; Johnson, 2006; Chan, 2012; Winstok & Straus 2016). Strausova teorie dyadické konkordance s ústřední hypotézou genderové symetrie (Straus, 2014) zkoumala, kdo je ve vztahu agresorem (muž, žena nebo obojí), a to se symptomatickým závěrem, že většina párů ohrožených násilím je "symetrická", bez ohledu na to, zda jsou informace hlášeny muži nebo ženami (Winstok & Straus, 2014). Některé z těchto studií jsou však založeny na zprostředkovaných údajích, například když studenti podávají zprávy o vztahu svých rodičů. Získávání informací přímo od párů představuje nejlepší metodu, ta se však ukazuje jako příliš komplikovaná a nákladná.

V pojetí domácího násilí (tak jak je chápáno v současném výzkumu i v terapeutických kontextech) je násilí samo o sobě spíše metaforickým pojmem. Zahrnuje různé jevy, jakými jsou moc, kontrola a manipulace. Takové vymezení je dostatečně široké, aby zahrnulo konkrétní formy trvalé kontroly, nátlaku, manipulace, ponižování, dokonce včetně násilí takřkajíc skrytého, symbolického. Násilí na mužích může být méně zřetelné kvůli nedostatku "zjevné" převahy ze strany pachatele. Na druhou stranu může do vztahu vstupovat mocný potenciál manipulace nebo síly spíše symbolické povahy. Proto se mohou role pachatele a oběti střídat.¹

Mnoho konfliktů nebo útoků připomíná spontánní reakci nebo situaci měnících se rolí, ale nebylo by korektní říkat, že konstelace bývají většinou symetrické a že na škodách nezáleží (Winstok, 2007). Zkoumání a diferenciací různých forem IPV zůstává výzvou jak pro výzkum, tak pro úvahy o kvalitě života v dané společnosti. Proto legitimizuje naše úsilí zachytit nejen trestné, ale i hraniční formy IPV, případně ty formy, které mohou být vnímány jako normální, běžné či akceptovatelné.

V České republice se IPV začalo studovat až po roce 1989 (Čírtková, 2002, 2008; Martinková, 2001; Voňková & Huňková, 2004; Vymětalová, 2001). Komplexní sociologický přístup k fenoménu násilí v rodině v České republice přinesl následně Mezinárodní průzkum násilí na ženách (IVAWS, provedený v roce 2003; viz Pikálková, 2004; Buriánek & Pikálková, 2013; Podaná, 2010). Ukázalo se, že IPV vůči ženám je v české společnosti rozšířeným fenoménem², přičemž mezinárodní srovnání naznačilo, že méně závažné formy IPV jsou ještě častější ve srovnání s jinými zeměmi (Johnson, Ollus & Nevala, 2008). Kromě toho byla v minulém období přijata významná legislativní opatření týkající se domácího násilí (především zákon č. 135/2006 Sb.), což se stalo výzvou pro opakované sledování žádoucích proměn celospolečenského klimatu.

Cílem našeho předchozího projektu "Intimní partnerské násilí: výzkum navazující na IVAWS" (2012 - 2014, GAČR) nebyla jenom jednoduchá replikace studie IVAWS deset let poté. Snažila se zkoumat fenomén IPV v jeho rozmanitosti, a proto se zaměřila i na problematiku, která nebyla v České republice dříve dostatečně pokryta: násilí proti mužům (Buriánek, Pikálková, Podaná, 2014) a stalking. Nicméně přímé srovnání českých výsledků se současnými zahraničními výzkumnými studii a

¹ Pokud jde specificky o výzkum násilí na mužích, je současná situace nadále poměrně skromná: evidujeme pouze některé menší pilotní studie (Lenz, 2006; Jungnitz 2004) nebo údaje získané z viktimologických šetření (viz Heiskanen & Ruuskanen, 2011), většinou ve skandinávských zemích.

² Podle Martinkové et al. (2014: 20) představovaly soudní statistiky v letech 2008 až 2012 asi 330-420 pachatelů domácího násilí ročně (podíl žen tvořil zhruba 7 až 10 %).

možnost uvést je do širšího sociálně-kulturního kontextu bylo v období analýzy dat omezené (viz Buriánek, Pikálková, Podaná 2015).

Strategie výzkumu

Aktuální výzkumný projekt sleduje dva hlavní cíle. Vzhledem k tomu, že téma IPV bylo nedávno uplatněno ve velkém mezinárodním průzkumu Agentury Evropské unie pro základní práva (FRA), otevírá příležitost prozkoumat postavení České republiky v mezinárodním kontextu. Druhým hlavním cílem plánovaného výzkumu je otestovat teorii dyadické shody M. Strause (Straus 2014; Winstok & Straus 2016). Při studiu domácího násilí musíme vzít v úvahu interakci mezi partnery, a proto velká část tohoto násilí bude pravděpodobně situační povahy a mohou se na něm podílet oba partneři. Přirozeně nemůžeme očekávat, že všechny případy IPV, jak jsou zjištěny v průzkumech tohoto typu, představují čistý příklad symetrie, pokud jde o výskyt domácího násilí: musíme pečlivě kontrolovat dispozice partnerů k využívání moci ve velmi odlišných formách. Realizace výzkumu na párech je zatím unikátní v globálním kontextu. Provádění průzkumu, v němž tvoří alespoň část vzorku partnerské dvojice, přitom významně přispívá k hlubšímu pochopení problému, včetně řešení řady metodických otázek. Jednou z nich je to, do jaké míry se data od jednotlivců mohou lišit od dat charakterizujících chování skutečných párů a jeho dynamiku.

Takový projekt je však doprovázen určitými riziky, kterých jsme si byli vědomi. Existují zde významné etické aspekty či limity, neboť při studiu intimního násilí je prvním cílem zajištění bezpečnosti respondentů, což vyžaduje vyhnout se tísní nebo sekundární viktimizaci během rozhovoru a porozumět situaci obětí. Všichni tazatelé byli pečlivě vybíráni a vyškoleni: pro sběr dat byla zvolena kombinace metod CAPI a CASI umožňující souběžné a nezávislé odpovídání. Samozřejmostí zůstává garance anonymity a důvěrnosti. V předvýzkumu jsme ověřili možnost rekrutace párů. K redukci napětí v situaci paralelního vyplňování dotazníku v domácnosti jsme kromě přítomnosti školeného tazatele chtěli přispět tím, že dotazník více akcentoval sociálně „přijatelnější“ formy psychického násilí, nemluvě již o obecném tematickém zarámování obsahu šetření konceptem problémů rodinného a partnerského života. Víme totiž, že závažné formy psychického zneužívání jsou solidním prediktorem fyzického násilí (Buriánek, Pikálková, Podaná 2015). Na druhé straně, zmíněné změkčení obsahu dotazů umožnilo dotazovat se specificky nejenom na zkušenost oběti, ale také pachatele. Zkušenosti s tímto postupem jsou vcelku pozitivní.

Záměrem tedy bylo zaměřit se na různé formy násilí spíše z hlediska jejich funkce a reflexe ze strany aktérů, z hlediska případného střídání rolí. Dotazník proto

neobsahoval až tak podrobný popis jednotlivých aktů (pomocí Conflict Tactic Scale nebo podobných nástrojů, srv. Johnson, Ollus & Nevala, 2008). Zajímáme se především o reflexi mocenských vztahů ve vztahu, o posuzování významu násilí a jeho důsledků. Pokud by naše společnost měla i nadále vykazovat větší toleranci vůči násilí (Podaná 2018; Buriánek 2019), jevílo by se jako velmi žádoucí zaměřit se na tento fenomén v širokém spektru možností, od násilí devastujícího přes obtěžující až po násilí, které je tolerováno nebo "normalizováno".

Metody a postup řešení

1. Sekundární analýza údajů

Kromě běžné srovnávací analýzy založené na primárních datech (FRA, Eurobarometr) a prezentované na konferencích jsme v připraveném článku (Podaná 2019) využili víceúrovňové modelování. Postoje k násilí a citlivost některých otázek jsme ověřovali na datech z omnibusového projektu FF UK 2017.

2. Pilotní studie (2018)

Výchozí pilotáž na souboru vysokoškolských studentů (N = 379) sloužila k ověření funkčnosti nově zařazovaných otázek nebo témat. Replikovali jsme také přístup M. Strause, když studenti odkazovali na situaci v páru svých rodičů. V roce 2019 proběhlo zpracování výsledků pilotní sondy studentů včetně přípravy prezentací na konferenci a z nich vzešlých článků, které jsou publikovány v aktuálním monotematickém čísle. Na základě zkušeností získaných při výzkumu studentů byla připravena verze dotazníku pro hlavní šetření. Cílem realizovaného předvýzkumu u dospělé populace bylo otestovat možnost náboru párů a hledat optimální scénář pro sběr údajů v hlavním průzkumu na dospělé populaci. Na základě vyhodnocení zkušeností z předvýzkumu vznikla definitivní verze dotazníku pro hlavní šetření.

3. Hlavní šetření (2019)

Terénní fázi realizoval STEM/MARK v prosinci 2019 s dosběrem v lednu 2020. S uspokojením je možno konstatovat, že se podařilo naplnit výběrový plán a že terén proběhl hladce, bez větších komplikací. Výzkumný vzorek čítá 1699 respondentů, z toho 517 párů v různých formách stabilního partnerství a 665 jednotlivých respondentů. Zpracování dat a příprava hlavních výstupů projektu začaly v únoru 2020.

Nejzajímavějším výstupem pro českého čtenáře je bezesporu připravovaná souhrnná kolektivní monografie *Násilí tváří v tvář. Zkoumání kalamitních podob partnerských vztahů*, která kromě nezbytného teoretického úvodu a metodologických zkušeností se sběrem dat nabídne srovnání situace České republiky s Evropou, osvětlí výhody a limity zkoumání párů, poskytne základní údaje o viktimizaci i o pachatelství včetně údajů o přiznáváním střídání rolí pachatele o oběti. Jedna kapitola bude věnována ověření hypotéz o párové symetrii, některé metodologické inovace využijeme v kapitolách o párové komunikaci a o dělbě rolí. Do širšího kontextu zasadí poznatky kapitola o názorech respondentů na partnerství a stranou nezůstane ani problematika mezigeneračního přenosu a prediktorů výskytu partnerského násilí.

Zmíněná připravovaná monografie, která je již zařazena do plánu Karolina, má být odevzdána do tisku koncem roku tak, aby mohla vyjít v roce 2021. Níže také uvádíme již publikované výstupy vztahující se k projektu. Platí samozřejmě, že řada plánovaných výstupů na konferencích³ se v roce 2020 nemohla vzhledem ke stále probíhající epidemii Covid-19 uskutečnit.

Publikace vzniklé v rámci projektu

Buriánek, J. (2019). Postoje české veřejnosti k násilí. *Národní dny prevence* (online 10. 11. 2020), Brno. Dostupné na: <https://www.brno.cz/sprava-mesta/magistrat-mesta-brna/usek-4-namestka-primatorky/odbor-socialni-pece/oddeleni-koordinacni-centrum-prevence/>

³ Výběr prezentací na konferencích v letech 2018-2019:

Buriánek, J. (2019). Many faces of the dating violence, ESC konference, Gent.

Buriánek, J. (2019). Symbolic violence as a component of the dating violence – EAPL konference, Santiago de Compostela.

Podaná, Z. (2019). Gender (a)symmetry in intimate partner violence: Findings from the Czech Republic – EAPL konference, Santiago de Compostela.

Buriánek, J. (2018). Partnership Still as a Hitting and/or Raping License (?): Examining Legitimacy and Cultural Patterns of Violence, ESC konference, Sarajevo.

Buriánek, J. (2019). Symbolické násilí jako součást partnerského násilí, Sekce sociální patologie MČSS, Luhačovice.

- Buriánek, J. & Špráchalová, L. (2019). Rape and Violent Sex: Two Forms of Legitimacy or One Cultural Paradigm in Czech Society? In: E. W. Pływaczewski & E. M. Guzik-Makaruk (eds.), *Current problems of the penal law and criminology. Aktuelle Probleme des Strafrechts und der Kriminologie*, 8th edition (pp. 379-394). Warszawa: C. H. Beck.
- Špráchalová, L. & Buriánek, J. (2018). Konsenzuální násilný sex jako citlivé téma dotazování? *Česká kriminologie*, 3(2), 1-12.
- Buriánek, J. (2018). Domácí násilí v perspektivě mezinárodní komparace. In: G. Lubelcová (ed.), *Paralely a divergencie* (pp. 67-76). Zborník z medzinárodnej vedeckej konferencie. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislavě.
- Buriánek, J. (2018). Domácí násilí jako výzva pro empirický výzkum, *Kriminalita, prevence kriminality a společnost* (pp. 6-15). Brno: Magistrát města Brna.
- Buriánek, J. (2018). Kulturní vzorce násilí, aneb škoda rány... In: K. Večerka (ed.), *Vývojové změny sociálně patologických jevů v proměnách času* (pp. 44-52). Praha: ČSS.
- Podaná, Z. (2019). Patterns of intimate partner violence against women in Europe: prevalence and associated risk factors. *Journal of Epidemiology and Community Health* (v recenzním řízení).

Literatura

- Archer, J. (2000). Sex Differences in Aggression Between Heterosexual Partners: A Meta-Analytic Review. *Psychological Bulletin*, 126(5), 651-680.
- Archer, J. (2002). Sex differences and physically aggressive acts between heterosexual partners: A meta-analytic review. *Aggression and Violent Behavior*, 7(4), 313-351.
- Buriánek, J. & S. Pikálková (2013). *Intimate Violence. A Czech Contribution on International Violence Against Women Survey*. Praha: Karolinum.
- Buriánek, J., Pikálková, S. & Podaná, Z. (2014). *Násilí na mužích. Sonda do zákoutí partnerských vztahů*. FF UK: Humanitas.
- Buriánek, J., Pikálková, S. & Podaná, Z. (2015). *Abused, Battered, or Stalked: Violence in Intimate Partner Relations Gendered*. Praha: Karolinum.

- Chan, K. L. (2012). Gender symmetry in the self-reporting of intimate partner violence." *Journal of Interpersonal Violence*, 27(2), 263-286.
- Čírtková, L. (2002). Domácí násilí ve faktech a teoriích. *Gender, rovné příležitosti, výzkum*, 3(1), 1-3.
- Čírtková, L. (2008). *Moderní psychologie pro právníky*. Praha: Grada.
- Dobash, R. E. & Dobash R. P. (1979). *Violence Against Wives. A Case Against the Patriarchy*. New York: The Free Press.
- Dobash, R. P. & Dobash R. E. (2004). Women's Violence to Men in Intimate Relationships. *British Journal of Criminology*, 44(3), 324-349.
- Gelles, R. J. (2003). Violence in the family. In: W. Heitmeyer & J. Hagan (eds.), *International Handbook of Violence Research* (pp. 837-862). Dordrecht: Kluwer Academic Publishers.
- Heiskanen, M. & Ruuskanen, E. (2011). *Men's experiences of violence in Finland 2009*. Helsinki: HEUNI
- Johnson, H., Ollus, N. & Nevala, S. (2008). *Violence Against Women. An International Perspective*. New York: Springer.
- Johnson, M. P. (1995). Patriarchal terrorism and common couple violence: Two forms of violence against women. *Journal of Marriage and the Family*, 57(2), 283-294.
- Johnson, M. P. (2006). Conflict and Control. Gender Symmetry and Asymmetry in Domestic Violence. *Violence Against Women*, 12(11), 1003-1018.
- Jungnitz, L. et al. (2004). *Violence against men. Men's experience of interpersonal violence in Germany*. Federal Ministry for Family Affairs.
- Kimmel, M. (2002). Gender symmetry in domestic violence. A substantive and methodological research review. *Violence Against Women*, 8(11), 1332-1363.
- Lenz, H.-J. (2006), Gewalt gegen Männer als neues Thema in Forschung und Gesellschaft. In: W. Heitmeyer & M. Schrötle (eds.), *Gewalt. Beschreibungen, Analysen, Prävention* (pp. 98-116). Bonn: Bundeszentrale für politische Bildung.

- Martinková, M. & R. Macháčková (2001). *Vybrané kriminologické a právní aspekty domácího násilí*. Praha: IKSP.
- Martinková, M., Slavětínský, V. & Vlach, J. (2014). *Vybrané problémy z oblasti domácího násilí*. Praha: IKSP.
- Pikálková, S. (ed.). (2004). *Mezinárodní výzkum násilí na ženách – Česká republika / 2003: příspěvek k sociologickému zkoumání násilí v rodině*. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Pikálková, S., Podaná, Z. & Buriánek, J. (2015). *Ženy jako oběti partnerského násilí: sociologická perspektiva*. Praha: SLON
- Podaná, Z. (2010). Reporting to the Police as a Response to Intimate Partner Violence. *Czech Sociological Review*, 46(3), 453-474.
- Podaná, Z. (2018). Corporal punishment of children by parents in the Czech Republic: Attitudes, prevalence rates, and intergenerational transmission of violence. *AUC Ph. et H. 2 – Studia sociologica XXII*, 61-80.
- Salmi, V. (2014). Intimate partner violence victimization and household financial strain. *Journal of Scandinavian Studies in Criminology and Crime Prevention*, 15(2), 159-166.
- Straus, M. A. (2006). Future research on gender symmetry in physical assaults on partners. *Violence against women*, 12(11), 1086-1097.
- Straus, M. A. (2010). Thirty years of denying the evidence on gender symmetry in partner violence: Implications for prevention and treatment. *Partner Abuse*, 1(3), 332-362.
- Straus, M. A. (2014). *Bringing couple-level measures and family contradictions into research through dyadic concordance types*. Unpublished manuscript. Durham, NH: Family Research Laboratory.
- Straus, M. A., Gelles, R.J. & Steinmetz, S.K. (1980). *Behind Closed Doors: Violence in the American Family*. New York: Doubleday/Anchor.

- Tjaden, P. & N. Thoennes (2000). Prevalence and consequences of male-to-female and female-to-male intimate partner violence as measured by the National Violence Against Women Survey. *Violence Against Women*, 6(2), 142-161.
- Voňková, J. & M. Huňková (2004), *Domácí násilí v českém právu z pohledu žen*. Praha: Profem.
- Vymětalová [Pikálková], S. (2001). Domácí násilí: přirozený jev? *Sociologický časopis*, 37(1), 103-121.
- Walker, L. E. (1979). *The Battered Woman*. New York: Harper & Row, Publishers.
- Walklate, S. (2001). *Gender, Crime and Criminal Justice*. Devon: Willan Publishing.
- Winstok, Z. (2007). Toward an interactional perspective on intimate partner violence. *Aggression and Violent Behavior*, 12(3), 348-363.
- Winstok, Z. & M. A. Straus (2014). Gender Differences in the Link between Intimate Partner Physical Violence and Depression. *Aggression and Violent Behavior*, 19(2), 91-101.
- Winstok, Z., & Straus, M. A. (2016). Bridging the two sides of a 30-year controversy over gender differences in perpetration of physical partner violence. *Journal of family Violence*, 31(8), 933-935.